

HALVETİYYE'DE "ATVÂR-I SEB'A" YAZMA GELENEĞİ VE SOFYALI BÂLÎ'NİN ATVÂR-I SEB'A RİSALESİ *

Ramazan MUSLU**

Abstract

The Tradition of writing *Atwar-ı Sab'a* in The Khalwatiah order and Sofian Bali Afandi's manuscript of *Atwar-ı Sab'a*

The Khalwatiah is one of the sufi orders which aims the training the animal soul. The Khalwatiah sheikhs have written tens of books named as *Atwar-ı Sab'a* in order to explain the divine stations of soul for the seeker of truth in his spiritual quest. One of these sheikhs is Bali Afandi of Sofia (d.1553) who is the successor of Qasim Chalabi (d.1518). Bali Afandi who gained the favor and approval of Sultan Sulaiman the law maker (d.1566) trained important successors like Kurd Mehmed Afandi (d.1587) and Nuraddinzade Mustafa Muslihuddin Afandi (d.1574). As a follower of Ibn al-Arabî's sufi thought he has commented on *Fusus al-Hikam* and written some books on sufism. In this article we tried to discuss the subjects of divine stations as explained in his *Atwar-ı Sab'a*.

Key words: Khalwatiyya, seeker (*salik*), walking a spritual path to God (*sayru suluk*), individual soul (*nafs*), *Atwar-ı Sab'a*, dhikr, purification of soul (*tazkiyah*), Khilafah, karamah.

Özet

Halvetiyye Tarikatı, nefis terbiyesini esas alan tarikatlardan birisidir. Bu tarikata mensup şeyhler, sâlikin manevî yolculukta nefis mertebeleri ile ilgili ihtiyaç duyduğu hususları açıklamak üzere *Atvâr-ı Seb'a* adıyla onlarca eser kaleme almışlardır. O şeyhlerden biri de Kâsım Çelebi'nin (ö.1518) halifesi Sofyalı Bâlî Efendi (ö.1553)'dir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö.1566) takdir ve iltifatını kazanmış bir mutasavvıf olan Bâlî Efendi, Kurd Mehmed Efendi (ö.1587) ve Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi (ö.1574) gibi önemli halifeler yetiştirmiştir. Tasavvufî düşüncede İbnü'l-Arabî'nin (ö.1239) takipçisi olan Bâlî Efendi, *Fusûsu'l-hikem*'i şerh etmenin yanı sıra *Atvâr-ı Seb'a* gibi tasavvufî bazı eserler kaleme almıştır. Bu makalede onun *Atvâr-ı Seb'a* adlı eserinde nefis mertebeleriyle ilgili ele aldığı konular ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Halvetiyye, sâlik, seyru sülûk, nefis, atvâr-ı seb'a, zikir, tezkiye, tasfiye, hilâfet, kerâmet

Giriş

Tasavvuf, bir ilim olduğu kadar aynı zamanda bir hâl ve eğitim işidir. Bu sebeple gerek ferdî gerekse toplumsal hayatta derin izler bırakan önemli müesseseler kurmuştur. Bunlardan biri de, hedefi insan rûhunu terbiye etmek ve insanı dış dünyanın tesirlerinden kurtarıp iç âlemine yönlendirerek içindeki *mutlak*

* Bu makale, 27-28 Mayıs 2006 tarihlerinde Sofya'da gerçekleştirilen *Uluslararası Sofyalı Bali Efendi Sempozyumu*'nda "Sofyalı Bâlî Efendiye Göre Nefs Mertebeleri" başlığı ile sunduğumuz tebliğin genişletilerek yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat Fak. Tasavvuf Anabilim Dalı, e-mail: rmuslu@sakarya.edu.tr

hakikate ulaştırmak olan tarikatlardır. Zira o, Cenâb-ı Hakk'ın *cemâl* ve *celâl* sıfatlarının birlikte tecellî ettiği *zübde-i âlem* bir varlıktır. Bilindiđi gibi *cemâl* sıfatının tecellîsi ruh, *celâl* sıfatınınunki ise nefistir. Nefis ve ruh, insan vücûdunda hüküm sürmek isteyen iki ayrı sultan gibidir. Tarikatların gayesi, nefsi kötü sıfatlarından temizleyerek rûhu insan vücûdunda hâkim kılmaktır. Bu gayenin gerçekleşmesi için bir takım usûl ve esaslar geliştirmişlerdir. Buna göre tarikatlar, -kesin çizgilerle olmasa da- *rûhânî* ve *nefsânî* olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Rûhânî tarikatlarda tasavvuf yoluna giren kimse (*sâlik*), ruh üzerinde bulunan kesâfetin kalkması için *kalb tasfiyesi* ile meşgul olur ve *kalb*, *rûh*, *sır*, *hafî* ve *ahfâ* gibi mertebeleri (*letâif-i hamse*) geçerek seyr u sülûkünü tamamlar. Halvetiye gibi nefis terbiyesini sülûke esas alan tarikatlarda (*nefsânî tarikatlar*) seyr u sülûk, yedir tavır (*atvâr-ı seb'a*)¹ adı verilen nefsin yedi² mertebesi (*emmâre*, *levvâme*, *mülhime*, *mutmainne*, *râziye*, *marziye*, *kâmile*) için belirlenen yedi ilâhî isim (*kelime-i tevhid*, *Allah*, *hû*, *hak*, *hay*, *kayyûm*, *kahhâr*) zikredilerek yapılır. Ayrıca bu tür tarikatlarda özellikle nefsin aldatıcı ve geçici arzularını kırmak için genellikle az yemek, az uyumak, az konuşmak ve halvet (*çile*) gibi mücâhede esasları benimsenmiştir.³

Bütün tarikatlarda manevî terbiyede en önemli unsur mürşiddir. Mürşit, yukarıda ifade edilen manevî mertebeleri geçmesinde sâlike rehberlik eden kişidir. Tasavvuf tarihi içerisinde bu görevi üstlenmiş çeşitli tarikatlara mensup sayısız mürşid-i kâmil vardır. Onlar terbiyeleri altındaki sâliklere fiilen yol gösterip rehberlik ettikleri gibi, bazen mânevî terbiyelerine esas teşkil eden hususları yazılı olarak sonraki nesillere de bırakmışlardır. Başta Süleymaniye olmak üzere bugün kütüphanelerimizde nefis mertebeleri (*atvâr-ı seb'a*) ile ilgili kaleme alınmış onlarca eser mevcuttur. Bu zenginlik, aynı zamanda mutasavvıfların bireyin nefsinin terbiye etmesine ve onu tanımaya verdikleri önemin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. "Atvâr-ı seb'a" yazma geleneğini sürdüren Halvetî mutasavvıflara Seyyid Yahyâ Şirvânî (ö.862/1457),⁴ Mevlânâ Pîr

1 Allah'ın insanı yedi tavırda yarattığını (Nuh, 71/14) dikkate alan mutasavvıflar, bu tavırları yedi kat semaya, yedi gezegene, yedi vadiye ya da yedi iklime benzetmişlerdir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 65.

2 Nefs mertebelerinin sayısı, ilk dönemlerden itibaren öngörülen makam sayısına göre değişiklik arz etmiştir. Mesela Gazâlî, Atâullah İskenderî, Râgıb el-İsfahânî, Necmeddin-i Kübrâ ve Şihâbüddin Sühreverdî gibi mutasavvıflar üçlü (*Emmâre*, *levvâme*, *mutmainne*); Hakîm-i Tirmizî ve Eşrefoğlu Rûmî gibi mutasavvıflar dördlü (*Emmâre*, *levvâme*, *mülhime*, *mutmainne*); Osmanlı mutasavvıfları ise genellikle yedili tasnifi benimsemişlerdir. Ayrıca bk. Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, ss. 17-19.

3 H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, ss. 231-236; Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 143.

4 *Tercüme-i Beyân-ı Usûl-i Atvâr-ı Seb'a*, Yapı Kredi Bankası Ktp., Yazma, no: 70, vr. 33-38.

Muhammed el-Erzincânî (ö.879/1474),⁵ Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî (ö.910/1504),⁶ Cemâleddin İshâk Karamânî (ö.923/1517),⁷ Seyyid İbrahim Efendi (ö.935/1528),⁸ Yûsuf b. Ya'kûb (Sünbül Sinan) (ö.936/1529),⁹ Sofyalı Bâli Efendi (ö.960/1553), Şah Veli b. Muhammed b. Kaya el-Aksarâyî (ö.1000/1591),¹⁰ Seyfullah Kâsım b. Nizâmeddin (ö.1010/1601),¹¹ Lâ Mekânî Hüseyin Efendi (ö.1034/1624),¹² Niyâzî-i Mısrî (ö.1105/1693),¹³ La'lî Muhammed Fenâyî-i Gülşenî (ö.1112/1700),¹⁴ Ahmed Müsellim Efendi (ö.1166/1752),¹⁵ Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (ö.1196/1781)¹⁶ ve Mehmed Şâkir el-Halvetî (ö.1269/1852)¹⁷ örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca kütüphanelerde müellifi bilinmeyen *Atvâr-ı Seb'a* örnekleri olduğu¹⁸ gibi, İlyas b. İsa Saruhânî (ö.967/1559)¹⁹ ve İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö.1186/1772)²⁰ gibi farklı tarikatlara mensup mutasavvıfların eserlerine de rastlanmaktadır.²¹

5 *Atvâr-ı Seb'a*, MÜ. İlahiyat Fakültesi Ktp., Genel, no: 15966, vr. 17.

6 *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2688, vr. 59-68; Yazma Bağışlar, no: 4326/5, vr. 34-40; *Atvâr-nâme-i Sülûk-i Seb'a*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer'iye, no: 1359, vr. 29-59. Bu eserle ilgili bir lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Halil Çevik, AÜ. İlahiyat Fak. Ktp., Tezler-Lisans, no: 29388, Ankara 1991.

7 *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21-27.

8 *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa, no: 334, vr. 3.

9 *el-Atvâr-u's-seb'a*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6-11.

10 *Risâle fi atvâr-i's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 827, vr. 43-54.

11 *el-Atvâr-u's-seb'a fi tarîki's-sûfiyye*, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazma, no: 65, vr. 13-30; *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekke, no: 502, vr. 23-34.

12 *Risâle fi atvâr-i's-seb'a fi's-sülûk*, İzmir Milli Ktp. Yazmalar Kataloğu, no: 1123/3, vr. 13-17.

13 *el-Esmâü's-seb'a fi'l-atvâr-i's-seb'a Şerhi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2516, vr. 36-43; *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2923, vr. 78-85; 3029, vr. 6-12. Niyâzî-i Mısrî, bu risâlede nefis tavırlarını on iki olarak ele alır.

14 *Atvâr-ı Seb'a*, Yapı Kredi Bankası Ktp., Yazma, no: 70, vr. 1-8; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no: 2089, vr. 4-11; Hacı Mahmud Efendi, no: 2749, vr. 33-38; Esad Efendi, no: 1469, 9 vr.; İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, Yazma, no: 1494, vr. 12-18.

15 *Şerh-i Kasîde-i Şümûun Lâmi' fi beyân-ı Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 3673, vr. 1-83.

16 *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp. Tâhir Ağa Tekke, no: 503, vr. 10-13.

17 *Atvâr-ı Seb'a*, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, Yazma, no: 59, vr. 88-92.

18 *Atvâr-ı Seb'a*, İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet, no: 40; *Atvâr-ı Seb'a Risâlesi*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, no: 3607, vr.11; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, no: 185, vr. 1-12; Çelebi Abdullah, no: 172, vr. 60-88; Düğümlü Baba, no: 241 vr. 1-48; Reşid Efendi, no: 1003, vr. 331-341; Hacı Mahmud, no: 2475, vr. 28-33; İbrahim Efendi, no: 461, vr. 1-26; Fatih, no: 5335, vr. 108-146; Kılıç Ali Paşa, no: 587, vr. 38-44. Bu nüshalardan bir kısmı mükerrer olabilir. Ancak bizim burada onları zikretmemizin nedeni, kütüphane kayıtlarında yer alan konu ile ilgili eserlerin çokluğuna işaret etmektir.

19 *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 820, vr. 19-25.

20 *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 1438, vr. 159-186.

21 Yine burada Derviş Muhammed Gülşenî Fenâyî: *Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no: 2084, vr. 4-11); Abdülgaffâr b. Ramazan: *Atvâr-ı Seb'a Risalesi* (Süleymaniye Ktp. Lâla İsmail, no: 746, vr. 170-174); Ali el-Hâc: *Atvâr-ı Seb'a ve Seyr u Sülûk* (Beyazıt Devlet Ktp.,

İşte biz bu makalemizde, 16. yüzyıl Osmanlı mutasavvıflarından Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi'nin *Atvâr-ı Seb'a* adlı eserini örnek olarak ele alıp, onun nefis mertebelerine dair görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Fakat önce müellifimizi kısaca tanıtmak istiyoruz.

Sofyalı Bâlî Efendi, bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kalan Usturumca'da doğdu. Tahsilini Sofya ve İstanbul'da tamamladıktan sonra Halvetî şeyhlerinden Kâsım Çelebi'ye (ö.924/1518) intisap etti. Kânûnî Sultan Süleyman'ın takdir ve iltifatını kazanan Bâlî Efendi, onun bazı seferlerine katılarak orduya mânevî destek verdi. 960 (1553)'da Sofya yakınlarında Sâlihiye'de vefat etti ve orada defnedildi.²² Kurd Mehmed Efendi²³ (ö.996/1587) ve *Vahdet-i Vücûd* adlı eserin müellifi Nûreddinzâde Mustafa Muslihuddin Efendi²⁴ (ö.981/1574) gibi şahsiyetler yetiştirdi. Bâlî Efendi'nin tasavvufa dair *Şerhu Füsûsi'l-hikem*,²⁵ *Şerhu hadîs-i küntü kenzen*,²⁶ *Mecmûatü'n-nesâyih*,²⁷ *Risâletü't-*

Veliyyüddin Efendi, no: 3423, vr.10); Halil Mer'aşı: *Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1121); Şeyhulkurrâ' Muhammed b. Halife: *el-Atvârü's-seb'ati'l-ledünniyye* (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, no: 438, vr. 1-40.); Kuloğlu Mustafa: *Manzûm Atvâr-ı Seb'a* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, no: 1003, vr. 350-392.) ve Habîb Ömer Halvânî: *Manzûme fi'l-atvâri's-seb'a* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 1321, vr. 1-51.) gibi müellif ve eserleri de kaydedebiliriz.

- 22 Müellif hakkında bilgi için bk. Taşköprüzâde Ahmed İsâmüddin, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut 1975, s. 317; Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku'ş-şekâik*, İstanbul 1989, ss. 521-522; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr.: Kilisli Muallim Rifat-Şerafettin Yalıtaya, İstanbul 1943, c. I, s.883; c. II, s.1263; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1315, c. II, ss.4-5; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin: Esmâü'l-miellifin ve âsârü'l-musannifin*, Tahran 1967, c. I, s.330; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul ts., c. I, s.59; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* (haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), İstanbul 2006, c. III, ss.341-343; Sâdik Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul 1338, ss. 20-26; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Dimaşk 1961, c. III, s.38; Mustafa Kara, "Bâlî Efendi, Sofyalı", *DİA*, c. V, ss.20-21; Ali Haydar Bostancı, *age*, ss. 6-16.
- 23 Ömer Rızâ Kehhâle, *age*, c. III, s.89; Mehmed Süreyya, *age*, c. IV, s.63; Bursalı Mehmed Tâhir, *age*, c. I, s.135; Ali Haydar Bostancı, *age*, s. 10.
- 24 Mecdî, *age*, s. 212; Bursalı Mehmet Tâhir, *age*, c. I, s.160; Ali Haydar Bostancı, *age*, s. 11.
- 25 Bâlî Efendi'nin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* adlı eserine yazdığı şerhtir. Mehmed Mecdî Efendi'nin *Hadâiku'ş-şekâik* adlı eserinde kaydettiğine göre, İbnü'l-Arabî'nin manevî işaretiyle yazılmıştır. Bu şerhin en önemli özelliği, diğer Füsûs şârihlerinin aksine Bâlî Efendi'nin, Firavun'un imanı konusunda İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de benimsediği ebedî cehennemlik yönündeki görüşü savunmuş olmasıdır (Mecdî, *age*, s. 522). Eser, 1309'da (1891) İstanbul'da basılmıştır. Eserin bazı yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 835; Âşir Efendi, no: 163; Esad Efendi, no: 1537; Mihrişah Sultan, no: 229.
- 26 Arapça olarak kaleme alınmış dört varaklık bir risaledir. Sûfilerce kudsi hadis olarak rivayet edilen "Küntü kenzen mahfiyyen" sözünün tasavvufî şerhini ihtiva eder. Eserin yazma bir nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 613.
- 27 Osmanlıca olarak kaleme alınan eser, seyr u sülûk esnasında sâlikin karşılayabileceği problemleri ele almaktadır. Müellif bu eseri, mürşidinin izni ve İbnü'l-Arabî'nin duâsıyla yazmaya karar vermiştir. Eserin yazma bir nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., İzmirli, no: 350.

tasavvuf,²⁸ *Vâridât*²⁹ ve *Atvâr-ı Seb'a*³⁰ gibi eserleri vardır.³¹ Sofyalı Bâlî Efendi, makâlemize de konu olan bu son eserini sâlikin manevî yolculukta ihtiyaç duyduğu hususları açıklamak üzere kaleme almıştır. La'lî Muhammed Fenâî gibi kendisinden sonra "atvâr-ı seb'a" ile ilgili eser yazan mutasavvıflara kaynaklık ettiği bilinmektedir.³²

Bâlî Efendi'nin *Atvâr-ı Seb'a* adlı eserinde kaydettiğine göre insanoğlu, cüz'ıyyât itibariyle sınırsız hallerden (*atvâr*) mürekkep iken, külliyât itibariyle yedi hal üzeredir. Sâlik her tavırda "fenâ"³³ haline ererek bir üst mertebeye geçmedikçe maksûda ulaşamaz.³⁴ Şimdi müellifin nefsin yedi mertebesi ile ilgili görüş ve açıklamalarını ortaya koymaya çalışalım:

1. Nefs-i Emmâre

Sofyalı Bâlî Efendi'nin kaydettiğine göre, nefsin emmâre mertebesinde üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülüdür. Nefis, bu mertebede insanı daima kötülük yapmaya sürükler ve zorlar. Bu mertebede nefsin makamı "sadır"dır.³⁵ Sadır, kötü ahlâkın ve çirkin fiillerin kaynağıdır. Bu nedenle, sadırının inşirâh bulmasını isteyen bir mümin, karanlık (*zulmânî*) sıfatlardan ve çirkin işlerden onu temizlemelidir (*tezkiye*). Zira "sadır" aynı zamanda "iman" mahallidir ve bu sebeple onun "nûrânî" olması gerekir. Müellife göre, sadırın inşirah bulması ve tezkiye olması ise kişinin kâmil bir mürşide teslim olmasıyla mümkündür.

28 Asıl adı *Beyânü'l-esrâr li't-tâlibîn* olan eser, Arapça kaleme alınmış olup yirmi dört fasıldan oluşur. Eserde insanın maddî ve manevî yolculuğu, ilimler tasnifi, tasavvufun mahiyeti, tövbe, intisap, zikir vb. bazı tasavvuf kavramları, ibadetlerin bâtnî anlamları ve Halvetî evrâdı gibi konular ele alınmıştır. Yazma bir nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Tekke, no: 433.

29 Osmanlıca olarak kaleme alınan eser, mürşide intisap etmenin nedenleri, mürid-mürşid ilişkisi ve bazı mektupları ihtivâ eder. Yazma bir nüshası için bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, no: 2338.

30 Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 1-17 (istinsah tarihi: 1036); 2996, vr. 1-14; 3119, vr. 113-142; H. Hüsnü Paşa, no: 763, vr. 49-58; 1178, vr. 103-126; Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, Ferit Uğur, no: 1631, vr.20; İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, Yazma, no: 1213, vr.28; İÜ. Ktp., TY, no: 643, 2310; Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'îye, Yazma, no: 1367, vr. 93-136. Bu eserle ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Ali Haydar Bostancı, "Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

31 Sofyalı Bâlî Efendi'nin diğer eserleri için bk. Ali Haydar Bostancı, *age*, ss. 14-16.

32 Ali Haydar Bostancı, *age*, s. 32.

33 Fenâ, yokluk ve hiçlik demektir. Tasavvufta kulun fiilini görmemesi (*fenâ fi'l-kusûd*, *fenâ fi'ş-şuhûd*, *fenâ fi'l-vücûd*) ya da sâlikin şeyh ve pîrde fânî olması haline denir. Bk. Uludağ, *age*, ss. 175-176.

34 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, no: 2927, vr. 1b.

35 Sadr, göğüs, sine anlamlarına gelir. Tasavvuf istilâhında ise rûh ya da kalbin bir mertebesi anlamında kullanılır. Bk. Uludağ, *age*, s. 409.

Çünkü nefsin bu mertebede temelinde şehvet ve gazabın yer aldığı kin, hased, kibir, riyâ, uzun emel, hırs, tamâ, dünya sevgisi (*hubb-i riyâset*), cehâlet ve cimrilik gibi bazı kötü sıfatları vardır. Bu sıfatlar sayısal olarak her ne kadar on tane ise de şubeleri on binleri bulur. Dolayısıyla emmâre mertebesinde sâlikin önünde aşması gereken on bin perde (*hicap*) vardır. Sâlik, kötü sıfatları kökünden yok edecek uygulamaları (*vasıtaları*) bir mürşidin rehberliğinde yerine getirdiği takdirde bunları aşabilir. Müellif bu durumu, ekin içinde büyüyen yabancı otlara benzetir. Nasıl ki bu otların sadece başları kopartılarak ekin onlardan kurtulamazsa ve köklerinden sökülüp atılmaları gerekiyorsa, kötü huy ve ahlâkın da temeline inilerek kaynağını kurutmak gerekir.³⁶

Sâlik bu mertebede mürşid-i kâmilin telkiniyle “Lâ ilâhe illallah” kelimesini zikreder.³⁷ Manevî mertebeleri aşmak tâlibin bu makamdaki seyri, “Allah’a yolculuk” anlamına gelen “seyr ilallah” ile ifade edilir.³⁸

Bâlî Efendi, nefs-i emmâre ile bu kötü sıfatlar arasındaki ilişkiyi ifade etmek için, nefs-i emmâreyi “sultan”a, geçim fikrini (*akl-ı meâş*) “vezir”e, kötü sıfatları da “beylerbeyi”ne (Haramîlere) benzetir. Bu mertebede, Kureyş kavminin, Dâru’n-Nedve’de toplanıp Muhammed’e (s) tuzak kurmak istedikleri gibi, nefs-i emmâre güçleri de “sadır”da toplanıp rûha tuzak kurmaya çalışırlar. Buna göre Kureyş kavmi “nefs-i emmâre güçleri”ni, Dâru’n-Nedve “sadr”ı, Muhammed (s) “rûh”u, Ebûbekir (ra) “rûhânî güçleri” sembolize eder. Müellife göre bu tuzaktan kurtulmanın yolu, sâlikin sıdk ile Hakk’a yönelmesidir. Bu sayede onların kurmak istedikleri tuzak, Allah’ın yardımıyla etkisiz hale gelecektir.³⁹

Bâlî Efendi’nin kaydettiğine göre bu makam, talep makamı olup, günlerden Cumartesi’ye (Şenbih) ve gök cisimlerinden Ay’a mensuptur. Zira Ay’daki pek çok özellik bu makamda da vardır. Talep ehlinden her kim ona doğru yönelirse, parlaklığından (*nûraniyet*) bir hisse alır ve kötü sıfatlarını yok eder. Bu nedenle sadır makamına “tavr-ı kamerî” de denilmiştir. Yine bu makam, peygamberlerden Hz. Âdem’e (s) nispet edilir. Hz. Âdem’in (s) “ebü’l-evlâd” olması gibi, sadır makamı da diğer makam ve tavırların başlangıcı ve kaynağıdır. Bu yüzden “tavr-ı Âdemî” olarak da adlandırılmıştır.⁴⁰

Sâlik bu mertebede uyku ile uyanıklık arasında rüyaya benzer bazı haller (*vâkıât*) görür. Bunlardan bir kısmı hayvanlarla ilgilidir. Müellif vâkıada görü-

36 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 1b-2a.

37 Bâlî Efendi, *Vâridât*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud, no: 2338, vr. 31ab.

38 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 6a.

39 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 5b-6a.

40 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, aynı yerler.

len bu hayvanların sıfatları ile nefsin sıfatları arasındaki benzerliğe dikkat çeker. Buna göre vâkıada görülen hayvanların sembolik anlamları şu şekildedir: Aslan ve kaplan zulüm ve kibreye; su aygırı ve kara sığır çok yemeye ve çok içmeye; katır yalana; domuz dünyayı sevmeye; eşek cinsel isteklere; koyun mideye düşkün olmaya (*şehvet-i batniye*); köpek ve ayı öfkeye; deve kine; çekirge, keçi ve eşek arısı şeytânî düşüncelere; maymun gıybete; keseğen cimrilığe; kedi nifaka; karınca hırssa; yılan, çıyan, akrep ve keler düşmanlığa ve soğukluğa; yarasa inat edip hakkı görmemeye; tilki hile yapmaya ve süslü yalan söylemeye; serçe vb. kuşlar bedbahtlık ve eşkıyalığa; tavşan ise gaflete işaret eder.⁴¹ Nefs-i emmâre mertebesinde görülen bu hayvanlar, diğer nefis mertebelerinde de görülebilir; ancak güzel sıfatlarla yorumlanır. Zira onların pek çok sıfatı vardır ve makam neyi gerektiriyorsa vâkıa o şekilde tabir edilir. Bâli Efendi, sâlikin emmâre mertebesinde de iyi hal sahibi olabileceğini ve güzel vâkıalar görebileceğini ifade ettikten sonra, mürşidin bu hususta çok dikkatli ve son derece basiretli olması gerektiğini ve sâlikin henüz hakikatine ulaşmadığı bir hâline itibar edip bir üst makama geçirmemesi gerektiğini hatırlatır ve pek çok sülûk erbabının, bu hallerin sahtesini gerçeğinden ayırt edemediği için yolda kaldığını ifade eder. Sâlikin hak etmediği makamlara çıkıp tekrar nefsi-i emmâre mertebesine dönmesi, önceden yaptığı mücâhedelerin boşa gittiği ve yeniden yapması gerektiği anlamına gelir. Şu halde, şeyhin ve sâlikin gerçek tezkiye ve tasfiye alâmetleri ortaya çıkıncaya kadar sabır ve teennî ile hareket etmesi gerekir. Zira sâlikin güzel ahlâk sahibi olmadan "kalp" makamına yükselmesi, bir anlam ifade etmez. Çünkü mücerret olarak tezkiye yapmak, güzel ahlâk sahibi olmak anlamına gelmez.⁴²

Diğer bir ifadeyle salâhın sebepleri geçici bir durum (*emr-i ârız*) ise, sâlik bir üst mertebeye geçmemelidir. Çünkü sebeplerin zâtî çirkinliği bâkîdir ve yeri geldiğinde sâlikin fiil ya da sözlerinde zuhûr eder. Salâh sebepleri zâtî ise bir üst tavra geçiş hak edilmiş olur. Zira bulunduğu mertebeden daha aşağı mertebelere tenezzül etmeyeceği ümit edilir. Nefsânî sıfatları kökünden tamamen kazıyıp yok edenler için alt mertebelere inmek (*tenezzül*)⁴³ çok uzak bir ihtimal

41 Burada zikredilmeyen diğer hayvanlar da sahip oldukları galip sığara delâlet ederler. Bk. Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 3a.

42 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 3ab.

43 Sofyalı Bâli Efendi, tenezzülü "sûrî", "mânevî" ve "hem sûrî hem mânevî" olmak üzere üç kısımda ele alır: 1) Sûrî tenezzül, nefsin cinsel zevklere meyletmesidir. Ancak bu durumda kalp Cenâb-ı Hakk'a meyledip yönelir. Bazı velilerin cehâlet âleminde iken halleri böyledir. 2) Mânevî tenezzül, nefsin bir yandan taat ve salih amellerle meşgul olup yasaklanan şeylerden kaçınması, diğer yandan da tabiatı gereği bayağı (*habîs*) zevklere meyledip aşağılara doğru hareket etmesidir. Müellif bu çeşit tenezzüle, şeytanın merdûd olmazdan önceki hali ile Bel'am-i Bâûr'un durumunu örnek gösterip onların zâhîrde taat üzere olduklarını; mânâda

olmakla birlikte, vaki olsa bile bu ilâhî bir hikmet gereği olur ve karşılığında daha önce sahip olduğu yükseliş (*urûc*) ve yakınlıktan (*takarrub*) daha fazlasını elde etmesi gibi büyük mükâfatlar vardır. Ancak sâlik, nefsanî sıfatları tam olarak yok etmediği halde makamları geçmeye çalışırsa tenezzül edebilir. Bu durumda tenezzülün sebebi nefs-i emmâre bakiyesi olduğu için bir hikmet aranmamalıdır.⁴⁴

Bâlî Efendî'nin kaydettiğine göre sadır ile kalp makamı arasında bir tarafı nefse (*sadra*) diğer tarafı kalbe bakan bir ara mertebe (*tavr-ı berzahî*) vardır. Sâlik, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye oluncaya kadar bu ara mertebede kalır. Buna "tavr-ı berzahî" adı verilir.⁴⁵ Meselâ, sâlik güzel sıfatların bir kısmına sahip olur, diğer bir kısmını elde edemezse bu durumda "sadır" makamı ile "kalp" makamı arasında bir yerde kalır. Sâlikin vâkiasında bir şeyi iki surette ya da bazısı güzel yemeklerle dolu, bazısı da boş kalaylı güzel kaplar görmesi, onun söz konusu ara mertebede bulunduğunu gösterir.⁴⁶ Nefsin bu mertebede - hükmü geçerli olsun ya da olmasın- "bilfiil kötülüğü emretmesi" (*emmâre bi's-sû'*) ve "kötülüğü emretmesinin şânından olması" gibi iki türlü hâli olduğunu ifade eden Bâlî Efendî, birinci hâle göre nefsin tezkiye edilmesi ve ikinci halin ise kötü bir sıfat olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söyleyerek bir "hikmet" (*rabbânî bir sır*) gereği bu şekilde yaratıldığına dikkat çeker.⁴⁷

Sâlik Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla kelime-i tevhidin özelliklerini, nûrunu ve şerefini tanıyınca nefsi emmâre dâiresinden halâs olup nefs-i levvâmeye dâhil olur.⁴⁸

2. Nefs-i Levvâme

Nefsin bu mertebede makamı "kalp"tir.⁴⁹ Kalbin iki yüzü (*vech*) vardır. Biri insanın sol tarafındaki yürekle ilgilidir ve bu nedenle "sadr" denilmiştir. Çoğunlukla şeytânî havâtır bu yönden gelir. Burada binlerce (on bin) zulmânî

(*bâtın*) ise kötülüğe ve muhâlefete meylettiklerini söyler. Tıpkı havaya atılan taşın sûreta yukarı gitmesi ve sonra tabiatı gereği aşağıya düşmesi gibi. 3) Hem sûrî hem mânevî tenezzül, sûret ve mânâda birlikte tenezzül etmektir. Müellif bu hâle misal olarak şeytanın merdûd oluktan sonraki halini gösterir. Bk. Bâlî Efendî, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 4b-5a.

44 Bâlî Efendî, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 5bb.

45 Bâlî Efendî, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 3b.

46 Bâlî Efendî, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 4a.

47 Bâlî Efendî, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 5b.

48 Bâlî Efendî, *Vâridât*, vr. 31ab.

49 Kalb, çevirme, döndürme, değiştirme anlamlarına gelir. Tasavvufta ilâhî hitâbın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli, tecellî aynası, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yer gibi anlamlara gelir. Bk. Süleyman Uludağ, *age*, s. 274.

perde (*hicâb*) vardır. Kalp makamına ulaşmak için bunları yok (*ifnâ*) etmek gerekir. Diğer yüzü ise Hakk'a dönüktür. Bu sebeple ona "kalb" denilmiştir. İlâhî feyiz bu taraftan gelir. Burada da binlerce (on bin) nûrânî perde mevcuttur. Ruh makamına ulaşmak için bunların da aşılması gerekir. Bu durum, diğer tavır ve mertebeler için de geçerlidir. Müellif, sâlikin nefis-i levvâme mertebesinde karşılaşacağı perdeleri "ilâhî" ve "insânî" olmak üzere iki türlü olduğunu söyler ve bunları şu şekilde açıklar: (1) İlâhî perdeler: İnsanın yaratılışının nasıllığı (*keyfiyyet-i te'lîf*) ile ilgilidir. Zira Cenâb-ı Hak, insan rûhunu ulvî âlemlerin kemâlâtıyla mükemmel kılarken; insan bedeninde süflî âlemlerin özelliklerini toplamıştır.⁵⁰ Böylece Hak Teâlâ, bu iki âlemin özelliklerini bir araya getirerek kendi kemâlâtını ayrıntılı bir şekilde müşâhede etmiştir. Bu nedenle insan, eşyaya nispetle "ta'rîf-i hakîkî"; Hakk'a nisbetle de "ta'rîf-i resmî" dir. Çünkü insan, Hak Teâlâ'yı künhüyle idrak edemezken eşyayı idrak edebilme kabiliyetinde yaratılmıştır. Allah Teâlâ, insanı bu şekilde vücûda getirip kudretiyle sâlikin istidât ve meşrebine göre her bir tavır için kimi ulvî kimi süflî binlerce (yetmiş bin) ilâhî perde kılmış ve bunların ortadan kalkması için de kudretiyle sebepler vermiştir. (2) İnsânî perdeler: Ruh bedene girince zâhirî özelliklere tabi olmuştur. Bu şekilde yaratılıştan perdelendiği için Hak'tan uzak kalmış ve makâmât itibariyle ilâhî perdelerin yanı sıra binlerce (yetmiş bin) perde de kendisi kılmıştır. Böylece ilâhî ve insânî perdelerin toplamı yüz binlere (yüz kırk bin) ulaşır. Hak Teâlâ, bunlardan bir kısmının ortadan kalkabilmesi için peygamber ve veliler vasıtasıyla gerekli sebepleri bildirmiş ve bu perdeleri kaldırıp kaldırmamakta insanı serbest bırakmıştır. Sâlik, sebeplere yapışarak kendi perdesini kaldırdığı zaman, Allah Teâlâ da sâlikin kabiliyetine göre kendi kıldığı perdeyi kaldırır. Belki bu her sâlik için mümkün olmayabilir ama sülûk eden tâlipler istidatlarına göre mahrum da bırakılmazlar. Sâlik her makamda istidât itibariyle "Siz beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim"⁵¹ hitâbına muhâtap olur. Bâli Efendi bu âyeti şu şekilde yorumlar: "Siz perdelerinizi kaldırmak için çaba sarf edin ki Ben de kıldığım perdeyi kaldırayım".⁵²

Müellife göre bu makamda karşılaşılan perdeler genellikle amelle ilgilidir. Çünkü sâlik levvâme mertebesinde (*kalp makamında*) zühd, takvâ ve sâlih amelere çok önem verir. Bu ülfet, aynı zamanda amellerin rûhâniyetini de perdeler. Zira sâlik bu makamda muhabbet vâdisindedir ve matlûbun müşâhedesini için esbâba tevessül etmeye oldukça isteklidir. Bu nedenle kalpte "hevâ ağacı"nın yerine "mübârek bir ağaç" diker ve onu sâlih amellerle süsleyip, her dalından

50 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 7a.

51 Bakara 2/152.

52 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 7ab.

çeşit çeşit meyveler elde etmekle meşgul olur. Müellif bu meyvelere örnek olarak şunları kaydeder: Gözün meyvesi *ağlama ve ibret alma*; dilin meyvesi *ilim ve hikmet*; kalbin meyvesi *şevk ve muhabbet*; nefsin meyvesi *dünyayı gönülden çıkarma, zühd ve takvâ*; gönlün (*bâtın-ı kalb*) meyvesi *vefâ ve emânet*; âhiretten yana meyvesi *Cennet ve Naîm*; Hâlık'tan yana ise *şuhûd'dur*. Sâlik, son derece şevk duyarak bunlarla meşgul olur ve bu sayede mânâda kendini bir yönden yok (ifnâ) edip diğer yönden bâkî kılar. Zira nehiylerle ilgili fiilleri yok etmiş, emirlerle ilgili fiilleri ise bâkî kılmıştır. Bu açıklamalardan amelin bir gaye olduğu anlaşılmalıdır, çünkü asıl maksat "marifet"tir ve amel ancak onun bir sebebi. Yine unutmamak gerekir ki ma'rifet hâsıl oldu diye amel asla sâkıt olmaz; ölünceye kadar devam eder. Zira ma'rifetin sonu yoktur. O halde, sâlih amellere ve güzel sıfatlara iltifat etmeyi terk edip rûhâniyet tarafına nazar kılarak amel kaydını ifnâ etmek gerekir. Sâlik ilâhî kemâlâtı müşâhede edip rabbânî ma'rifetleri elde edene kadar bu şekilde devam eder.⁵³

Bu mertebede nefsin sıfatları "yeme", "heves", "mekir", "ucub", "işret", "temenni" ve "kahır"dır. Bu mertebede sâlikin seyri, Allah için yolculuk anlamına gelen "seyr lillah"tır. Sâlik nefs-i levvâmede "Allah, Allah, Allah" diyerek ism-i Zâtı zikreder ve bu ismin hürmetine nefsini yermeye muvaffak olur.⁵⁴

Bâlî Efendi'ye göre nefs-i levvâme iki kısımdır: (1) Sâlikin tuzak ve hile ile Hak'tan yüz çevirip yasaklanan işleri yapması. (2) Sâlikin tuzak ve hile olmaksızın açıkça Hak'tan yüz çevirip yasaklanan şeyleri işlemesi. Müellif, bazı avam ve câhil sûfilerin, "Biz ehl-i tevhiddeniz; kesret-i dünya bize zarar vermez. Zira menhî olan muhabbet-i dünyadır; nefs-i dünya değildir. Ve biz bu kesrette vahdeti müşâhede kılınız. Beylere ve kadılara varmak, onlarla musâhib olup münâsebet etmek ve onların sadakâtın alıp nimetlerini yemek bize mâni değildir. Zira biz onları Hakk'a davet için varırız" diyerek, şeytan ve nefs-i emmârelerinin Hak sûretinde büyük bir tuzağına düşmüş olduklarını kaydeder.⁵⁵

Müellife göre bu makamın diğer özellikleri ise şunlardır: Bu mertebe günlerden Pazar gününe mensuptur. Zira Hak Teâlâ yerleri ve gökleri bu günde yaratmıştır. Sâlik için mânevî gökler ve yerler de bu makamda zâhir olur. Yine bu makam, gök cisimlerinden Utarid'e nispet edilir. Onun özelliği ilim ve hünerdir. Kalp de ilim ve sıdk makamıdır. Sâlik bu makamda Utarid'in özellikleriyle sıfatlanır. Utarid'den maksat "muhabbet yıldızı"dır. Bu makam, peygamberlerden Hz. Nûh'a (s) mensuptur. Bu makamda Nûh'dan murad "ruh"tur ki nefsânî güçleri davet eder. Deryâdan maksat ise "Celâl sıfatı"dır. O da nefsânî

53 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 7b, 8a.

54 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 6a; *Vâridât*, vr. 31b.

55 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 6ab.

güçlere tabi olmayı yok eder. Gemiden murad ise "insan vücûdu"dur. Ruh kendisine bağlı güçlerle onda halâs bulup Hakk'a yönelir.⁵⁶

Sâlik bu makamda bazı fiillerini ilâhî fiillerde ifnâ eder ve böylece güzel ahlâkın teslim, tefvîz, tevekkül ve kanaat gibi bir takım eserleri ortaya çıkar. Hak Teâlâ kendi cânibine cezbetmek için sâlike bu makamda istîdâdı miktarı inâyet edip "Hâdî", "Gâlib", "Nâsır", "Fettâh" ve "Vedûd" isimleriyle tecellî eder. Bu tecellînin kaynağı, sâlikin bazen kabz haline düşüp mücâhede, riyâzat ve sâlih amel işlemesine rağmen herhangi bir feyiz ve fetih elde edememesidir. Ne zaman ki Hakk'a yüzünü döndürüp maksûdunu O'ndan talep eder, derhal esma ve fiillerin eserleri meşrep ve makamına göre kendisine vâsıl olur.⁵⁷

Levvâme mertebesinde de sâlikin kalbine fâsîd düşünce ve maksûda uygun olmayan şeyler (*havâtır*) gelebilir. Kalbin bu tür düşüncelerden hoşlanması, nefs-i emmâre sebebiyledir. Şayet yüz çevirip tepki gösterdiği halde uzaklaştırmaya güç yetiremezse, bu hal, havâtırın kalp makamından geldiğine işaret eder. Sâlik, gelen bu havâtırı uzaklaştırmaya güç yetirdikten sonra havâtır tekrar geliyor ve yine uzaklaştırmaya güç yetirebiliyorsa, bu hal imandandır. Velîlerin çoğu zaman hâlleri böyledir. Bunun nedeni, Zât-ı İlâhî'nin insan nefsini kudret eliyle terbiye etmesidir.⁵⁸

Sâlik levvâme mertebesinde vâkiasında hûrî, gilmân, melek, gökyüzü, yıldız, kandil, çerağ, bahçe, deniz, havuz, akarsu vb. şeyler görebilir. Bunların bir kısmı kalbî sûret, bir kısmı da kalp amellerinin sûretleridir. Bâli Efendi, bunlar arasındaki farkın ehline malum olduğunu ve herkesin bunu tefrik etmeye ehil olmadığını kaydederek ayrıntıya girmekten kaçınır.⁵⁹ O, bir kısım sözde şeyh (*müteşeyyih*) ve müritleri, daha emmâre mertebesinde iken yok (*izâle*) etmeleri gereken bazı söz ve davranışları, bu mertebede söyleyip yapmalarından dolayı da tenkit eder. Meselâ bazı sâliklerin evlenmek sevdasına düşüp nefislerinin arzu ettiği şeyi verdiklerini; bazılarının da riyâzat ve uzlet yapma gayesiyle şeyhlerini terk edip ya adâlet çizgisini aşarak mizaçlarını bozduklarını ya da hevâlarının peşine düşüp yapmış oldukları mücâhedelerini zâyi ettiklerini söyler. Ona göre bu hallerin gerçek sebebi, nefs-i emmârenin levvâmesidir.⁶⁰

Bu dâirenin tamamlanması ile ulaşılan mertebe, "tevhîd-i ef'âl" in başlangı-

56 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 8b-9a.

57 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 8b.

58 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 8ab.

59 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 8b.

60 Bâli Efendi'ye göre, kendini şeyh zanneden bazı kimseler, bir yandan sözde müritlerine "Bizden başka kâmil müşit yoktur. Eğer varsa da sûret-i zâhirdendir; onların bâtını irşat etmekten haberleri yoktur. Hemen bize muhâlefet edip başkalarına tâbî oldunuz. Böyle yaparsanız tarikatı inkar etmiş ve vâsıl olmaktan geri kalırsınız" derken; diğer yandan da dünya işleriyle ilgili gerek sözlü gerekse fiilî pek çok kötülük yaparlar. Bk. *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 6b.

cıdır.⁶¹ Sâlik levvâme mertebesinde lafza-i Celâl hürmetine nefsinı yermeye muvaffak olunca, nefs-i mülhimeye dâhil olur.⁶²

3. Nefs-i Mülhime

Nefsin bu mertebede makamı Rahmânî ve latîf bir cevher olan “ruh”tur.⁶³ Ruh, ilâhî isimlerin sûreti olduğu için ayrıca özel bir sûrete sahip değildir. İlâhî isim ve sıfatların ma’rifetine mahal teşkil eder. Fiillerden fenâ makâmı, ilâhî isimlerin tecellîsiyle meydana gelir.⁶⁴ Rûh makamının seyri, Allah’a yolculuk anlamına gelen “seyr alellâh”tır. Sehâvet, kanâat, ilim, tevâzû, tövbe, sabır ve tahammül bu makamın özelliklerindedir. Sâlikten de çoğunlukla bu gibi hâller zuhûr eder.⁶⁵ Sâlik bu mertebede “Hû, Hû, Hû” diyerek zikreder.⁶⁶

Müellifin kaydettiğine göre bu mertebeye değişik isimler verilmiştir. Mese-la, bunlardan biri “aşk makâmı” denilmesidir. Sâlik bazen âh u zâr edip ıstırap çeker; bazen sâkin olup karâr kılar. Bazen kalbi ihyâ etmeye önem verir; bazen terk eder. Bazen âşık, bazen mâşuk; bazen tâlip, bazen matlup olur. İşte bu tür hallerin tamamı ilâhî isimlerin neticeleridir. Zira isim ve sıfat ilmi sâlike bu mertebede zuhûr eder.⁶⁷ Yine Hz. Yahya’nın (s) bazı özellikleri burada zuhûr ettiği için bu makama “Yahyâviye” tavrı da denilir.⁶⁸ Aynı şekilde sâlik bu makamda Zühre yıldızının özellikleriyle sıfatlanır. Burada Zühre yıldızından aşk yıldızı ve muhabbet kastedilir. Bu tavır, günlerden Pazartesi gününe nispet edilir. Çünkü Hak Teâlâ, güneş ve ayı bu günde yaratmış ve yıldızları da aynı günde seyrettirmiştir. Kalp ve rûh da mânevî yıldızları bu vâdide seyreder.⁶⁹

Bâlî Efendi, bu makamda çoğunlukla güneş, nûr, tayy-i mekan ve bast-i zaman gibi kerâmetle ilgili hâller çokça görüldüğü için sâlikin bazen Kur’ân-ı

61 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 6a.

62 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 31b.

63 Ruh; can, nefis ve Cebrâil anlamlarına gelir. Tasavvufta mücerret insan latîfesi, insandaki bilen ve idrak eden latîfe olup emr âleminde inmiş (insandaki) hayvanî rûha (cana) binmiştir. Kühnüü idrak mümkün değildir. Bk. Süleyman Uludağ, *age*, ss. 400-401.

64 Bâlî Efendi’nin kaydettiğine göre, fenâ ve bekânın her biri, “mecâzî” ve “hakîkî” olmak üzere iki kısımdır. Mecâzî fenâda isim ve sıfatların nûrları ya da Zâtın nuru (*lemeâtî*) zuhûr eder. İnsânî aklı (akl-ı insâniye) önceki makamdan kesip isim, sıfat veya zâtın tecellilerini alma istidat ve kabiliyeti verir. Bundan “mecâzî bekâ” doğar. Hakîkî fenâda isim, sıfat veya zât tecellî eder ya da önceki makamdan tamamen kesilir. Bu durumda sâlik, mecâzî ve hakîkî sıfatların bekâsıyla hakikate ermiş olur. Bekâ-i hakîkî de bu şekilde bilinir. Bk., *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 9a.

65 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 9a.

66 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 31b-32a.

67 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 9b.

68 Bâlî Efendi, Yahyâviye tavrının bazı özelliklerinin olduğunu ancak beyânının lazım gelmediğini kaydeder (*Atvâr-ı Seb’a*, vr. 11a). Bize göre müellifin bu vb. özellikleri zikretmemesinin nedeni zâhire göre yanlış anlamalara sebep olmamaktır.

69 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 11a.

Kerim'i göklerde yazılı bir şekilde görebileceğini söyler. Kerâmet vâdisi ve levh-i mahfûz insan vücûdunda bu makamda bulunur. Burada binlerce (on bin) nûrânî perde vardır. Sülûk ehlinin bu perdeleri aşması gerekir. Aksi takdirde nûrâniyetle ilgili olduğu sürece yüce makamları talep etmekten geri kalır. Bâli Efendi'ye göre kemâl ehli, her tavrı tahsil ettikten sonra, onları terk edip son menzile ulaşmaya kadar daha yüce tavırlara yönelmelidir.⁷⁰

Müellif'in kaydettiğine göre nûrânî perdelerden biri de kerâmettir. Sâlikin, kerâmete fazlaca ilgi duyması, onun yüce mertebelere ilerlemesine mani olur. Bu sebeptir ki kerâmet erkeklerin "hayız"ı olarak nitelendirilmiştir. Nasıl ki hayız kadınları geçici olarak bazı ibadetleri yapmaktan alıkoyarsa, kerâmet de sâlikin daha yüksek makamlara ulaşmasına engel olur. Bu nedenle kerâmet, kemâl ehli katında muteber görülmemiştir.⁷¹ Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da özellikle nefis tesiri ya da riyâzat sebebiyle kerâmet olmadığı halde keramet sûretinde pek çok hâlin zuhûr etmesidir. Hicap ehli sâlikler bu halleri kerâmet zannettikleri için manevi rütbeleri düşer. Bu yüzden sâlikin kerâmet izhâr etmesi riskli; kerâmet göstermemesi ise daha doğru görülmüştür. Kâmil mürşitlerden zuhûr eden ise gerçek kerâmettir. Zira onlar nefislerini terbiye işini tamamladıkları için Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla kerâmet izhar edebilirler. Özellikle velâyet sahibi mürşitlerin bazen kerâmet izhâr etmeleri gerekli ve hatta irşâdın şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Çünkü sâlik, zâtî muhabbetin hakikatine ermedikçe maksûda (*mârifet*) vâsil olamaz. Sâlikin zâtî muhabbetin hakikatine ermesi ise şeyhin kerâmet izhâr etmesiyle mümkündür. Bu nedenle mürşit, kabiliyetine göre tâlibe keramet izhar etmelidir. Belki bu sayede sâlikin gözlerindeki perdeler açılır ve kalbi ilâhî muhabbetle dolar. Cenâb-ı Hakk da böylece onu kendi cânibine çeker.⁷²

Bu makamda sâlike ism-i Azam hürmetine melek vâsıtasıyla rabbânî ilham gelir ve gönlü Allah sevgisi ile dolar. Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla fâsî düşüncelerden kurtulup ilham ile hayâl arasındaki farkı öğrenir. Böylece makamı yükselip nefsi mutmainne mertebesine dâhil olur.⁷³

70 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 9b-10a.

71 Sofyalı Bâli Efendi'ye göre mürşitler, sâliklerin kerâmete meyletmelerine engel olmalı ve kerâmete sebep olacak şeylerle onları meşgul etmemelidirler. Eğer bir sâlikin kerâmet gösterdiğine vâkıf olursa, onu bu işten vazgeçirmeli; bu mümkün olmazsa onu setretmelidir. Zira kerâmet, ya husûsî isimlerin bir gereğidir ya da özel bir vird sebebiyle zuhûr eder. Sâlik her istediğinde kerâmet gösteremez. Bk. *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 10a.

72 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 10ab.

73 Bâli Efendi, *Vâridât*, vr. 31b-32a.

4. Nefs-i Mutmainne

Nefsin bu mertebede makamı, ilim mazharı olan “sır”dır.⁷⁴ Bu makamın eserleri ve gâlip sıfatları cömertlik, tevekkül, alçak gönüllülük, ibâdet, şükür, rızâ ve ihsândır. Bu makamın seyri, Allah ile yolculuk anlamına gelen “seyr ma’allah”tır. Nitekim Hak Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de bu makam ehlini “Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir”⁷⁵ buyurarak maiyetiyle şereflendirmiştir. Bu mertebede tevhd-i sıfât son bulur.⁷⁶

Bu makam pek çok özelliğe sahiptir. Bu nedenle “Mânevî Cibrîl”, “Mânevî Hızır”, “Tavr-ı Hızriye”, “Tavr-ı Mûsâviye” ve bu makama ulaşan sâlike “ekinne” giydirildiği için “Tavr-ı İdrîsiye” adları verilmiştir. Ayrıca “Şems-i Mânevî” bu makamda olduğu için “Tavr-ı Şemsiye” de denir. Bâlî Efendi, sâlikten söz konusu adlandırmanın münasebet yönünü bulmak için gayret gösterip kendi vücûdunda araştırmasını söyler ve anlamlarının ilm-i ledün sahibi kimselere gizli olmadığını ifade eder.⁷⁷ Bu tavr, “Salı” gününe mukâbidir. Nitekim Hz. Yahya (s) Salı günü katledilmiş ve buna da bir kız sebep olmuştu. Müellif bu makamda Hz. Yahya’nın vücûdundan maksadın “rûh”; katledenden muradın “pertev-i Celâl” (Celâl isminin parlaklığı, ziyası); kızıdan kastedilenin ise “nefs-i mutmainne” olduğunu beyan eder. Bu nedenle sâlikin benliğini katletmek gerekir ki sır makamında bazı unsur ve alakalardan kurtulabilsin. Sâlik nefsi mutmainneye dâhil olunca devamlı olarak “Hak” ismi şerifini zikreder. Sâlik bu makamda herhangi bir ihtiyârı olmaksızın zikreder.⁷⁸

Bâlî Efendi’nin kaydettiğine göre sâlik için “sır” makamında da binlerce (on bin) mânevî hicâp vardır. Sâlik bu makamda harfsiz, sessiz ve lisansız olarak “dön” (*irci’î*) hitâbına mazhar olur. İlâhî isim ve sıfatlar bu vâdide seyredilir ve ma’rifet burada hâsıl olur. Bu sayede Kur’an ve eşyanın hakikatine icmâlî olarak muttali olunur. Sâlik her şeyi kendi emrinde müşâhede edip, yerlerde ve göklerde ne varsa bütün eşyanın kendisine boyun eğdiğini görür. Kendinin rubûbiyet ahvâlini müşâhede kemâl mertebesinde olduğunu zanneder. Nihâyet “Cem’ ettim ve farka geldim” der ve böylece beşerî sıfatları tekrar geri döner.⁷⁹

Bâlî Efendi, şeyh ve müridin seyru sülûkte aceleci davranmamaları ve sâli-

74 Sır, gizem anlamına gelir. Tasavvufta ruh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latîfedir. Sır latîfelerin sıralamasında ruhtan sonra gelir ve ondan daha latîftir. Kalp ma’rifet, ruh muhabbet, sır temâşâ mahallidir. Bk. Süleyman Uludağ, *age*, s. 430.

75 el-Hadîd, 57/4.

76 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 11ab.

77 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 11a, 12b-13a.

78 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 32a.

79 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 11b, 12b.

kin her menzilde yeteri kadar kalması gerektiğini de hatırlatır. Çünkü zâta fânî olmadan sadece sıfatları nefyederek, unsur ve alakalardan kurtulmak mümkün değildir. Sâlik bir menzilden diğerine "fenâ-i suğrâ", "fenâ-i kübrâ" ve "fenâ-i ekber" denilen üç halde intikâl eder. Sâlik bu makamda beşerî sıfatları ehadî sıfatlarda yok edip (*ifnâ*), ahlâken ilâhî sıfatlarla muttasıf olur.⁸⁰

5. Nefs-i Râziye

Nefsin bu mertebede makâmı, "Hafî" dir.⁸¹ Mazharı "seyr fillâh, "fenâ fillah" ve "sırru's-sır" dır. Bu makamın özellikleri kerâmet, zühd, ihlâs, riyâzat, zikir ve fenâdır. Makâmı cem'dir. İmtiyaz ve kesretten mücerret olduğu için bu makamda "tevhîd-i zât" hâsıl olur. Nitekim dördüncü makamda tevhîd-i sıfât, üçüncü makamda da tevhîd-i ef'âl elde edilmişti.⁸² Sâlik irfânî bilgileri keşifte zelleden (yanılma) kurtulduğu için bu mertebeye "İseviye" tavrı da denilmiştir. Çarşamba gününe mukâbilidir. Nitekim Hakk Teâlâ suyu Çarşamba günü yaratmış ve Nil'de Firavun ve kavmini bugünde helâk etmiştir. Bâli Efendi'ye göre buradaki sembol ve yorumlar şu şekildedir: Bu makamda İsbâ'dan murad "ruh"; Firavun ve kavminden murad "nefs-i emmâre" ve onun kuvvetleridir. Nil ise "Allah denizinde (*bahr-i fillâh*) boğulma" dır. Bu yüzden "Sâlik nefsi-i emmâre kuvvetleriyle birlikte Allah denizinde boğulmadıkça Hakk'a vâsıl olamaz." denilmiştir.⁸³

Bâli Efendi'nin kaydettiğine göre "tevhîd", üçü insânî üçü de ilâhî olmak üzere altı mertebedir. "Tecellî" de zât-ı insâniye ve zât-ı ilâhiye olmak üzere iki türdür. Her iki tecellîde de bütün mevcûdât mahvolur. Birincisi akis, ikincisi ayndır. Sıfâtî ve fiilî tecellîler de buna kıyaslanabilir. İnsânî mertebelerde vâkî olan haller, kemâlât-ı insâniyedendir. Zira bunlar insanın aslî sıfatlarındandır. Onların Hakk'a isnadı ise mecâzîdir. Devr-i insâniye tamamlandıktan sonra devr-i ilâhiyede olan ahvâl, rabbânî kemâlât cümlesindedir. Meselâ, hilâfet insanın bir sıfatı olup asâleten elde ettiği bir şey değildir. Hilâfetin Hakk'a isnadı "hakîkî" anlamda iken insana isnadı "mecâzî" dir. Zirâ insan Hakk'ın kemâlîni beyân etmek için gelmiştir. Bu nedenle insan kendi kemâlâtını beyân etse bile O'nun kemâlîni anlatmış olur. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, "tevhîd-i ef'âl", "tevhîd-i sıfât" ve "tevhîd-i zât" her üçü de insânî mertebedeki tecellîlerdir. Sâliklerden ancak çok azı kemâlât-ı insâniye mertebesine ulaşabi-

80 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 12b.

81 Hafî, gizli, örtülü, kapalı anlamlarına gelir. Tasavvufta mahiyeti gizli olduğu için ruha "hafî" adı verilmiştir. Beş latîfeden biridir. Bk. Süleyman Uludağ, *age*, s. 200.

82 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 13a.

83 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 14a.

lir. Onların kemâlât-ı ilâhîye mertebesine ulaşmaları ise çok zordur. Çünkü ilâhî kemâlâta ulaşmak terk-i dünya, terk-i ukbâ ve terk-i vücûd gibi “terk”lerden sonra mümkün olur. Bu mertebeler arasındaki farkı herkes idrak edemez; onu ancak insan-ı kâmiller bilebilir. Ne var ki kendilerini kâmil sayan pek çok kimse, müşâhede olarak ileri sürdükleri bazı hayallerini “hakkânî keşifler” olarak kabul ettiklerinden, hem kendileri sapıtmış ve hem de başkalarını sapırtmışlardır. Müellif, yaşadığı dönemdeki tasavvuf yoluna girmek isteyenlere (*tâlipler*), “sözde kâmil”lere değil, gerçek kemâl sahibi mürşitlere tâbî olmalarını tavsiye eder.⁸⁴

Sâlik nefis-i râziye makamına terakki edince “Hay” ismi şerifine devam eder ve nihâyet nefis-i marziye makamına yükselir.⁸⁵

6. Nefs-i Marziye

Nefsin bu mertebede makamı, hayret ve mazhar-ı kudret olan “Kürsî”dir; Seyri, Allah’tan yolculuk anlamına gelen “anillah” olup mertebesi hilâfet-i insâniye-dir. Hilâfet-i hakkâniye ise yedinci tavrın tamamlanmasından sonra olur. Hilâfet-i insâniye, insânî kuvvetleri irşad; hilâfet-i hakkâniye ise halkı irşad için vardır. Bâlî Efendi’nin kaydettiğine göre, ayrıca bu makama iki itibarla “râziye” ve “marziye” demek mümkündür. Birincisine göre bu makama “kürsî-i insâniye” ve “kürsî-i kübrâ”; ikincisine göre ise “kürsî-i ilahiye” ve “kürsî-i ekber” denir.⁸⁶

Bâlî Efendi’ye göre nefsin marziye mertebesindeki özellikleri şunlardır: Allah’ın ahlâkiyla ahlâklanmak, beşeriyeti terk, mahlûkâta lütuf ile muâmele etmek, Allah’a yakınlık, Allah’ı tefekkür etmek, Allah’ın nuruyla safâ bulmak ve Allah’ın zâtı ile mülâkî olmak. Bu makamda sâlik, Merih’in özellikleriyle sıfatlanır. Âlem-i enfûste Merih’ten murad “tevhid yıldızı”dır. Bu yıldız ne zaman doğsa bütün varlığı ve anâsır kuvvetlerini yok eder.⁸⁷ Bu makam, “kutbu’l-aktâb”⁸⁸ makamıdır. Berzah-ı kübrâ ve vahdet-i kübrâ bu vadidedir. Bu makamın ehli, Hakk’ı söyler ve Hakk’tan işitir. Her şeyde Hakk’ı müşâhede edip harfsiz ve sessiz olarak “Ben Hüdâyım, ben Hüdâyım” şeklinde nidâ işitir. Bu nedenle sâlik hayret ve istiğrak halinde kalır. Bu tavrın mukâbili Perşembe

84 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 13ab.

85 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 32ab.

86 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 14ab.

87 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 14b.

88 Kutup, değirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmesini sağlayan demir parçasına verilen isimdir. Tasavvufta en büyük velî, her zaman âlemde Allah’ın nazar kıldığı yer olan tek kişi gibi anlamlara gelir. Kutbu’l-aktâb ise kutupların kutbu manasına gelir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 299.

günüdür. İbrahim ile Hâcer'in işi (kaziyesi) bu günde vaki olmuştur. Çünkü cân-ı İbrâhim Hâcer ile bir araya gelince (*cem olunca*) İsmâil zuhûra gelir. Yani İbrahim ile Hâcer'in bir araya gelmesi "nefs-i râziye; İsmail'in zuhûr etmesi ise "nurâniyet" olarak yorumlanır. Kişi ancak nûrâniyetten sonra irşâda ehil olur.⁸⁹ Diğer bir ifadeyle nefis-i râziye mertebesine ulaşmayan bir kimse başkalarını irşat etmeye ehil değildir.

Bu tavra, sâlikten zâhir olan esrar, "Kelîm" ve "Alîm" isimlerinin tecellisi sebebiyle olduğu için "tavr-ı Mûsâviye" de denir. Sâlik bu makamda ilim ve şevk ile ilgili olduğu için zât sırlarından perdelenirse de bu durumu aşması ve orada takılıp kalmaması gerekir.⁹⁰

Bâli Efendi bu mertebeyi ele alırken hilâfet konusuna ayrı bir önem vermiştir. Ona göre hilâfet,⁹¹ "sûrî" ve "mânevî" olmak üzere iki kısımdır. Sûrî hilâfet, şeriatın zâhirinde adâleti sağlamak için görev yapmaktır. Hz. Peygamber'den (s) sonra Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin (ra) hilâfet görevini sırasıyla üstlenmeleri gibi.⁹² Bâli Efendi'ye göre mânevî hilâfet şeriatın bânını için nasb olunmuştur. Bununla ilgili ahkâm da Hz. Peygamber'den (s) sonra Hz. Ali'ye intikal etmiştir. Bütün sahabe, bânın ilmiyle ilgili kalbî kemâlâtı Hz. Ali'den alıp, ona tabi olmuşlardır. Çünkü onlar bu konuda mükemmelliğin (*ekmelîyet*) Hz. Ali'de olduğunu görüp, bânın ilmiyle ilgili problemlerini ona danışmışlardır.⁹³ Müellife göre Kur'an-ı Kerim'in bânını, ilâhî isimlerin hakikatleri ve ledün ilmi ile ilgili ne kadar mesele varsa hepsinin kapısı Hz. Ali'ye açıktır. Zira Resûlullah (s) bu ilmi ancak Hz. Ali'ye telkin etmiştir. Nitekim diğer sahabelerde biat vaki olduğu halde telkin vukû bulmamıştır. Bu da irşatta mükemmelliğin (*ekmelîyet*) Hz. Ali'de olduğunu gösterir. Bu nedenle müellif, meşâyih silsilesinin Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s) ulaşmasının daha doğru olduğunu söyler. Hilâfetin Hz. Ali'den Hz. Osman, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaştığını söyleyenlerin bu sıralamalarının makbul olmadığını ve onların yaptığı bu sıralamanın hilâfet-i sûriyede geçerli olduğunu savunur. Müellif ayrıca meşâyih arasında devreden hilâfetin

89 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 16 ab.

90 Aynı yer.

91 Hilâfet ile ilgili ayrıca bk. Bâli Efendi, *Tahkîkât-ı Bâli*, Süleymaniye Ktp. Dâru'l-Mesnevî, no: 55/8, vr. 2ab.

92 Sofyalı Bâli Efendi'ye göre Hz. Ebûbekir, bu konuda insanların en adâletlisi idi. Karakter yapısı mutedil idi ve hiçbir zaman rûhâniyeti galip gelip şeriatın zâhirini terk etmedi. Bu nedenle sûrî hilâfette şahsiyetin mutedil olması şarttır. Zira şeriatın hıfzı ve bekâsı onunladır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s) cehd, gayret ve himmeti, şeriatın devamı ve bekâsı için olmuştur. Kendisinden sonra bu makama münasip birisini halife seçmesi emrolunca, O da Hz. Ebûbekir Sıddîk'i seçmiştir. Bk. *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 14b.

93 Bâli Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 15b.

“hilâfet-i mâneviye”; bu hilâfet sahibinin ise ism-i Azam mazharı olduğunu; hilâfet-i sûriye sahibinin ise bu ismin mazharı olmadığını ifade eder. Sonra hilâfet konusunda şu açıklamalarda bulunur: “Bazıları hilâfetin Hz. Ebû Bekir’den Hz. Peygamber’e (s) intikal ettiğini söylerler. Halbuki hilâfetin Hz. Ali’den Hz. Peygamber’e ulaşması gerekir. Çünkü ser çeşme-i evliyâ Hz. Ali’dir. Ancak onun ser çeşme-i evliya olması diğer ashaptan üstün olduğu anlamına gelmez. Nitekim Hz. Musa (s) ilm-i ledün ahkâmında Hz. Hızır’a tabi olmuştur. Halbuki Hz. Hızır (s), Hz. Musa’dan (s) daha üstün değildi.⁹⁴ Bu nedenle dört halifeden birinin diğer(ler)inden daha üstün olduğu söylenmemelidir. Onların birbirlerine faziletini Hakk’tan başka kimse bilemez.” Müellif bu durumu şu şekilde ifade eder:

*Cümlenin bir bil, kı birdir şeksizin
Bilmeyen bir derde düştü ekşerin.*⁹⁵

Sâlik bu makamda “Kayyûm” ism-i şerifini sırrında zikreder. Nihâyet nefsi makâm-ı kudse erince insan-ı kâmil olur.⁹⁶

7. Nefs-i Kâmile

Nefsin bu mertebede seyri, Allah ile yolculuk anlamına gelen “seyr billâh”tır. Nefs-i kâmile mertebesini “hafâ-i mutlak”, “sırr-ı hafî”, “cem’u’l-cem” “fenâ ender fenâ” ve “bekâ ender bekâ” gibi tabirlerle anıldığını ifade eden müellif, bu makamı zâtî hayâtın mazharı olarak nitelendirir. Ona göre sâlik, kendisinin (zât-ı cüz’iyyesinin) Hakk’ın zâtında yok olduğunu (*istihlâkini*) müşâhede edip Kur’an-ı Kerim’de geçen “... Belki de daha yakın oldu” (*ev ednâ*) hitabını⁹⁷ bu vâdide açıkça işitir.⁹⁸

Müellife göre, fakrın tamamı bu makamdadır. Bütün fiilî, sıfâtî ve zâtî taayyünler kemâl üzere bu makamda fenâ bulduğu gibi, insânî zât da istîdâdına göre ilâhî sıfatlar ile bu makamda bekâ bulur. “Vuslat-ı uz mâ” bu makamdadır. Renk ve taayyünden münezzehe olduğu için onu açıklamak mümkün değildir. İnsânî devirde sülûkün sonu, ilâhî devirde ise sülûkün başlangıcı bu makamdır. Müellife göre, ebrârın sülûkunun sonu, mukarrabînin başlangıcı; mukarrabînin sülûkünün sonu enbiyanın başlangıcı; enbiyanın sülûkünün so-

94 Kehf suresinde geçen Musa-Hızır (s) kıssasıyla ilgili Bâlî Efendi’nin tasavvufî yorumu için bk. *Tahkikât-ı Bâlî*, Süleymaniye Ktp. Dâru’l-Mesnevî, no: 55/8, vr. 22a-26b. Ayrıc bk. Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 16a.

95 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 15ab.

96 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 32b.

97 Necm Suresi, 53/9.

98 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, vr. 16b.

nu da Hz. Muhammed'in (s) sülûkünün başlangıcıdır.⁹⁹

Müellifin kaydettiğine göre sâlik bu makâmı elde ettikten sonra Hakk'ın emri ile irşâd için makâm-ı kürsîde karar kılar. Sâlikin iki defa irşatla emrolunmasının hikmeti şudur: Birincisinde nefsânî kuvvetleri irşat etmesi farz; halkı irşat etmesi nâfiledir. İkincisinde ise nefsânî kuvvetleri irşat etmesi nâfile, halkı irşat etmesi farzdır. Diğer bir ifadeyle farz nâfileye, nâfile de farza dönüşmüştür. Zira halka yapılan irşattan nefsânî kuvvetler de payına düşen nasihati aldığı için ayrıca müstakil bir davete ihtiyaç yoktur. Burada kaydedilmesi gereken diğer bir husus da altıncı makamın beşinci makamdan sonra icmâlî, yedinci makamdan sonra da tafsîlî olarak açıklanmasıdır. İcmâlî açıklamada nefsânî kuvvetlerin irşâdı, tafsîlî açıklamada ise halkın irşâdı farz olmuştur.¹⁰⁰

Bâlî Efendi'nin kaydettiğine göre bu mertebenin bazı alametleri vardır. Şöyle ki, bu mertebede bazen cemâl, bazen celâl sıfatı zuhûr eder. Sâlik bazen "Allah benimle beraberdir" (*li ma'allah*) şerbetini içer; bazen Hak Teâlâ'yı celâl sıfatı ile¹⁰¹ seyredip sessiz kalır, bazen de lisanından ilim ve irfan akar. Bazen vahdet bazen kesret; bazen vuslat bazen firkat; bazen âşık bazen mâşuk; bazen zulmet bazen nur; bazen evvel bazen âhir; bazen zâhir bazen bâtın olur. Bunlardan başka bu makâm ehline daha pek çok hal zuhûr eder.¹⁰²

Bu makam ehline, meşâyih yolunda ism-i Azam'a ve tavr-ı Muhammedî'ye mazhar olduğu için "Gavs-ı Azam" denilmiştir.¹⁰³ Sâlik nefs-i kâmile mertebesine erince "Kahhâr" ism-i şerifine devam edip "Kutbiyet" ve "Gavsiyet" makamına ulaşır.¹⁰⁴

Yedi tavrın (*atvâr-ı seb'a*) her sâlikte bir olmadığını ifade eden müellif, bir sâlike nispet edilen dördüncü mertebenin, başka bir sâlik için beşinci, altıncı ve hatta yedinci mertebe olabileceğini söyler. Çünkü "Allah'a giden yollar insanların nefesleri adedindedir" denilmiştir. Nitekim sâliklerin tuttuğu yol bir de olsa meşrepleri farklıdır. Sâlik, "Müminin kalbi Rahman'ın parmakları arasındadır. Onu dilediği gibi döndürür"¹⁰⁵ sözünün hakikatine ermiş olur. Zira bundan sonra onun emrinde ve ihtiyârında istiklâl olmaz. Hak neyi ihtiyâr etmişse, murâdı da o olur. Bundan sonra sâlik Hakk'ın murâdına tâbi olup kemâl-i ubûdiyetle hakîkate ulaşmış olur.¹⁰⁶

99 Aynı yer.

100 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 17a.

101 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 17a.

102 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 17b.

103 Aynı yer.

104 Bâlî Efendi, *Vâridât*, vr. 32b.

105 İbn Mâce, Mukaddime 13.

106 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, vr. 17a.

Sonuç

Bu makaleden elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

- 1) Halvetî Şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a* adlı eserini tarik ehli sâliklere faydalı olmak düşüncesiyle kaleme almış ve nefis mertebeleri bağlamında onlar için yararlı ve uygun gördüğü hususları açıklamıştır.
- 2) Yanlış anlaşılmasından endişe ettiği konu ve düşünceleri söylememeyi tercih etmiştir. Nitekim kendisi bu durumu bazen "Bu kadar bilgi kâfidir" bazen de "Bu konu ehline malumdur" diyerek daha fazla bilgi vermekten kaçınmıştır. O, zâhir ve bâtın dengesini gözetten bir mutasavvıftır.
- 3) Bâlî Efendi nefis mertebeleriyle ilgili tasniflerden yedili tasnifi benimsemiştir. Her bir tavrın makam, mertebe, seyir, hal, vâkıâ, alâmet ve nispet gibi özelliklerini ayrı ayrı zikretmiştir. Bu konuda üçlü, dörtlü ve hatta on ikili tasnifi tercih eden sûfler de olmuştur.
- 4) Sâlikin nefis terbiyesinde mutlaka kâmil bir mürşidin rehberliğine ihtiyacı olduğunu savunmuştur.
- 5) Mertebeler arasında "tavr-ı berzahî" denilen bir ara tavrın bulunduğunu söylemiş ve bu tavrın özelliklerini zikretmiştir. Ayrıca sâlikin aşması gereken zulmânî ve nûrânî binlerce perde olduğunu ifade etmiştir.
- 6) Şeyhin her menzilin hakkını verdikten sonra sâliki bir üst mertebeye geçirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna dikkat edilmediği takdirde, sâlikin bulunduğu makamdan daha aşağı mertebelere düşme (*tenezzül*) riski olduğunu belirtmiştir.
- 7) Bâlî Efendi, hilâfeti "sûrî" ve "mânevî" olmak üzere iki kısımda mütalaa etmiş ve birincisinde Hz. Ebûbekir'i (ra), ikincisinde ise Hz. Ali'yi (ra) öne geçirmiştir. Ancak onun bu tespiti, halifelerden birinin diğerleri üzerine üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca o, mânevî hilâfetle ilgili olduğu için meşâyih silsilesinin Hz. Peygamber'e (s) Hz. Ali (ra) vasıtasıyla ulaşması gerektiğini ileri sürmüştür.
- 8) Çağdaş olan bazı meşâyih ve dervişleri yanlış tutum ve davranışlarından dolayı eleştirmiş ve onların hatalı davranışlarının nedenlerini kendi tespitlerine dayanarak zikretmiştir.
- 9) Bazı âyet ve hadisleri işârî olarak yorumlamıştır.
- 10) Kerâmet konusuna ayrıntılı bir şekilde yer vermiş ve onu sâlikleri yoldan alıkoyan bir husus olarak telakki etmiştir. Mürşitlerin kerâmet göstermelerini ise bir irşad ve hatta irşadın bir şartı olarak görmüştür.
- 11) Bâlî Efendi, tasavvufî düşüncede İbn Arabî ekolüne mensup bir şeyhtir.
- 12) Osmanlı döneminde nefis mertebelerine dair Halvetî şeyhleri tarafından yazılmış onlarca eseri birlikte değerlendiren bilimsel ve akademik bir çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır.

Sofyalı Bâli Efendiye Göre Nefis Mertebeleri ve Özellikleri

Nefis Mertebeleri	Emmâre	Levvâme	Mülhime	Mutmainne	Râziye	Marziye	Kâmile
Makam	Sadr	Kalp	Ruh	Sir	Hafî	Kürsî	Kuds
Zikir	Lâ ilâhe illallah	Allah	Hû	Hak	Hay	Kayyûm	Kahhâr
Seyri	ilallah	lillah	'alillah	ma'allah	fillah	anillah	billah
Gün	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	
Gök Cismi	Ay	Utarid	Zühre	Güneş		Merih	
Peygamber	Hz. Âdem	Hz. Nûh	Hz. Yahya	Hz. İdris	Hz. İsa	Hz. Musa	Hz. Muhammed
Bazı Sifat ve Özellikleri	Kin, hased, kibir, riyâ, tûl-i emel, hurs, ta-mâ, dünya sevgisi (<i>hubb-i riyyâset</i>), cehâlet, cimrîlik, nûrânî hicâp, zulmânî ve vâkıa, tezkiye, tenezzül, lavr-ı berzahî.	yeme, heves, mekr, ucub, işret, temenni, kahur; tevhid-i e'âlî'nin başlangıcı, tecelli, ilâhî ve insânî hicâblar, zühed, takvâ, sâlih amel, havâtür.	Sehâvet, kanâat, ilim, tevâzû, tövbe, sabır ve tahammül, tevhid-i e'âlî'nin sonu, aşk makamı, kerâmet, levh-i mahfûz, ilhâm, Allah sevgisi.	Cömertlik (cüd), tevekkül, alçak gönüllülük, ibâdet, şükür, rızâ, ihsân, tevhid-i sıfat, mânevî Hızır, mânevî Cibrîl, şems-i mânevî, mânevî hicâb, müşâhede, fenâ.	kerâmet, zühed, ihlâs, riyâzet, zikir, fenâ, makâm-i cem', tevhid-i zât, tecelli, hilâfet, sırrı's-sır.	Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak, beşeriyeti terk, mahlûkâta lütu' ile muâmele etmek, Allah'a yakınlık, Allah'ı feteşkür etmek, Allah'ın nuruyla safâ bulmak, Allah'ın zâtı ile mülâkâ ol-mak, tevhid, kutbu'l-aklâb, berzah-ı kübrâ, vahdet-i hilâfet, hilâfet-i insâniye.	Hafâ-i mutlak, sırr-ı hafî, cem'ü'l-cem, fenâ ender fenâ, bekâ ender bekâ, vuslat-ı uzma, irşad, Gavs-i Azam, hilâfet-i hakkâniye.